

לעילוי נשמת
יומטוב בן אסתר אליאסי ז"ל
שרה בת חוטה כחלון ז"ל
ת.ג.צ.ב.ה

אפרים ומנשה – מי בראש ? ואנחנו ...

עיון בפרשת השבוע על פי "התורה והמצוה" למלבי"ם

1. בראשית מ"ז, י"ג-כ

(יג) וַיִּקְחוּ יוֹסֵף אֶת עֲנִיָּהֶם אֶת אֶפְרַיִם בְּיָמֵינוּ מִשְׁמַאל יִשְׂרָאֵל וְאֶת מְנַשֶּׁה בְּשֵׂמְאֵלוֹ מִיְמִינָו יִשְׂרָאֵל וַיֵּשֶׁב אֵלָיו: (יד) וַיִּשְׁלַח יִשְׂרָאֵל אֶת יָמֵינוּ וַיֵּשֶׁב עַל רֹאשׁ אֶפְרַיִם וְהוּא הַצֵּעִיר וְאֶת שְׂמֵאלוֹ עַל רֹאשׁ מְנַשֶּׁה שֶׁכָּל אֶת יָדָיו כִּי מְנַשֶּׁה הַבְּכוֹר: (טו) וַיְבָרֶךְ אֶת יוֹסֵף וַיֹּאמֶר הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר הִתְהַלְכֻוּ אִבְתֵּי לִפְנֵי אֲבֹתָם וַיִּצְוֶק הָאֱלֹהִים הָרַעָה אֹתִי מֵעוֹדִי עַד הַיּוֹם הַזֶּה: (טז) הַמְלֵאךְ הַגָּאֵל אֹתִי מִכָּל רַע יְבָרֶךְ אֶת הַנְּעָרִים וַיִּקְרָא בָהֶם שְׁמֵי וְשֵׁם אֲבֹתֵי אֲבֹתָם וַיִּצְוֶק וַיִּדְּעוּ לָרֶב בְּקֶרֶב הָאָרֶץ: (יז) וַיֵּרָא יוֹסֵף כִּי וָשֵׁית אָבִיו יָד יָמֵינוּ עַל רֹאשׁ אֶפְרַיִם וְרַע בְּעֵינָיו וַיִּתְמַךְ יָד אָבִיו לְהַסִּיר אֹתָהּ מֵעַל רֹאשׁ אֶפְרַיִם עַל רֹאשׁ מְנַשֶּׁה: (יז) וַיֹּאמֶר יוֹסֵף אֶל אָבִיו לֹא כֵן אָבִי כִּי זֶה הַבְּכוֹר שֵׁים יְמִינָךְ עַל רֹאשׁוֹ: (יט) וַיִּמָּאֵן אָבִיו וַיֹּאמֶר יָדְעֵתִי בְנֵי יָדְעֵתִי גַם הוּא יִהְיֶה לְעַם וְגַם הוּא יִגְדֹל וְאֹלָם אֲזוּזִי הַקֶּטָן יִגְדֹל מִמֶּנּוּ וַיִּרְעוּ יִהְיֶה מִלֵּא הַגּוֹיִם: (כ) וַיְבָרְכֶם בַּיּוֹם הַהוּא לְאִמּוֹר בָּךְ יְבָרֶךְ יִשְׂרָאֵל לְאִמּוֹר יִשְׁמַךְ אֱלֹהִים כָּאֶפְרַיִם וְכַמְנַשֶּׁה וַיִּשֶׁם אֶת אֶפְרַיִם לִפְנֵי מְנַשֶּׁה:

2. רש"י בראשית מ"ח, כ

כך יצרך ישראל – הצל לנצח את צנו יצרכם צנכתם וילאמר אצן לצנו ישימך אלהים כאפרים וכמנשה:

3. בראשית רבה צ"ז, ה'

ויברכם ביום ההוא כשם שקדמו כאן כך קדמו בכל מקום קדמו בתולדות אלה תולדות בני אפרים ואחר כך אלה תולדות בני מנשה ביוחסין (במדבר א) לבני אפרים תולדותם למשפחותם ואח"כ כתיב לבני מנשה קדמו בנחלה (יהושע טו) זאת נחלת בני אפרים ואח"כ זאת נחלת בני מנשה קדמו בדגלים (במדבר ב) דגל מחנה אפרים ואח"כ ועליו משה מנשה קדמו בנשיאים (שם ז) ביום השביעי נשיא לבני אפרים ואח"כ (שם) ביום השמיני נשיא לבני מנשה קדמו בשופטים יהושע משל אפרים ונדעון משל מנשה קדמו במלכים ירבעם משל אפרים ויהוא משל מנשה קדמו בברכה כך יברך ישראל לאמר ישימך אלהים כאפרים וכמנשה קדמו בברכה וישם את אפרים לפני מנשה:

4. בראשית רבה צ"ז, ב'

ויברך את יוסף ויאמר ר' ברכיה ואמרי לה בשם ר' יוחנן וריש לקיש ר' יוחנן אמר לרועה שהוא עומד ומביט בצאנו ר"ל אמר לנשיא מהלך והזקנים לפניו על דעתיה דר' יוחנן אנו צריכין לכבודו על דעתיה דריש לקיש הוא צריך לכבודו:

5. ויקרא ט', כ"ב

וַיֵּשֶׂא אַהֲרֹן אֶת יָדָיו אֶל הָעָם וַיְבָרְכֶם וַיִּרְדּוּ מִעֲשֵׂת הַזּוֹטָטִים וַהֲעֵלָה וְהִשְׁלַמְתֶּם:

6. בית יוסף או"ח קכ"ח, י"ב

וכתבו הגהות מיימוניות פ"ד (אות ג) ויש להגביה הימנית קצת למעלה מן השמאלית כדכתיב וישא אהרן את ידיו כתיב וכן (שמות יז יב) ויהי ידיו אמונה וכן ראוי על פי הקבלה.

7. שו"ע או"ח קכ"ח, י"ב

מגביהים ידיהם כנגד כתפותיהם, ומגביהים יד ימנית קצת למעלה מהשמאלית.

8. משנה ברורה קכ"ח, י"ב ס"ק מ"ב

מגביהים ידיהם וכו' - דגמרינן (מב) ברכה זו ממה דכתיב וישא אהרן את ידיו אל העם ויברכם הרי דצריך נשיאת ידים ובהאי קרא הכתיב ידו (מג) רמז דצריך להגביה יותר ידו אחד ומסתמא היא הימנית:

9. מלבי"ם בראשית מ"ח, י"ד-כ'

(יד) וישלח ישראל את ימינו. ר"ל הנה בברכת כהנים כתיב וישא את ידיו והכתיב ידו דצריך לארמא ימינו על שמאלו כמ"ש בזה, וא"כ אחר שהגיעו ידי יעקב זו תחת זו היה צריך שיניח תחלה את שמאלו על ראש מנשה ואח"כ את ימינו על ראש אפרים, והיתה יד הימין על יד השמאל, והוא לא כן עשה רק תחלה שלח את ימינו וישת על ראש אפרים ואח"כ נתן את שמאלו על ראש מנשה, וא"כ היתה יד השמאל למעלה מיד הימין, עז"א שכל את ידיו כי מנשה הבכור, בזה השכיל ע"י ידיו להראות שיוודע שמנשה הבכור, וע"כ הגם שיש לו טעם לברך את הבכור ביד שמאל ואת הצעיר בימין, בכ"ז הרים יד שמאל למעלה להורות שמנשה הוא הבכור ואינו מושך שפע ברכתו ע"י אפרים רק מצינור בפ"ע, וע"כ בא השמאל למעלה מן הימין:

(טו) ויברך את יוסף ויאמר האלהים אשר התהלכו אבותי. במדרש ר' יוחנן אמר לרועה שהוא עומד ומביט בצאנו, ריש לקיש אמר לנשיא שהיה מהלך וזקנים לפניו, על דעתיה דר"י אנו צריכים לכבודו על דעתיה דר"ל הוא צריך לכבודו, ר"ל שיש שני מיני הנהגות שה' מנהיג בהם את עולמו. א] הנהגה הטבעיית, שבה לא יביט על המעשים כי היא הנהגה קבועה תמידית. ב] הנהגה נסיית, שזה תביט על מעשי הדור וצדקתם ואין הקב"ה יכול להשפיע טוב וחסד ע"י הנהגה זו רק בעזר מעשה הצדיקים ולפי אתערותא דלתתא, ויעקב שהיה מקטין א"ע חשב שהנהגת אבותיו היה בענין השגחתי נסיו לפי הכנת מעשיהם, ועז"א האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו, שבהנהגה זו צריך שהם ילכו לפניו ויכינו הורדת השפע הנסיית עפ"י מעשיהם הטובים, אמנם ההנהגה שנהג ה' עמו חשב שהיא הנהגה לפי דרך הטבע, שבוה אמר האלהים הרעה אותי מעודי עד היום, שהנהגתו עמי נמשל כרועה הרועה את צאנו שאינו מביט על מעשיהם והכנתם, כז רעה אותי לתת לי פרנסתי כפי דרך הרגיל. ולפ"ז לא פליגי ר' יוחנן ור"ל, רק כל אחד מפרש חלק אחד מן הפסוק, ר"י מפרש מ"ש האלהים הרועה אותי כרועה שהוא עומד ומביט בצאנו, שעז"א ע"ד דר' יוחנן אנו צריכים לכבודו, כי הנהגה זו יוצאת מכבודו, לא מכבודו, כי לא יביט בה על הכנת מעשנו רק כרועה עדרו ירעה, ור"ל מפרש מ"ש האלהים אשר התהלכו אבותי לפניו שזה כמשל הנשיא שהוא מהלך וזקנים לפניו שכבוד הנשיא תלוי בהזקנים, כן באברהם ויעקב שהם התהלכו לפניו ופתח צינורי הברכה לפי מעשיהם היו דומים כזקנים, שהנשיא יתכבד ע"י כבודם:

(טז) המלאך הגאל אתי מכל רע. שהנהגת יעקב שהיתה דומה כרועה ירעה צאנו כן היתה הנהגתו עפ"י הטבע לא בנסים גלויים, א"כ היתה הנהגה ע"י מלאך ושליח מה' לא עפ"י ההשגחה הנסיית בעצמה שזה לא תהיו ע"י מלאך ושליח רק מה' בעצמו ובכבודו. יברך את הנערים, בשתי הנהגות אלה יברך את הנערים, שנגד הנהגה הטבעיית שהצליח בה יעקב אמר ויקרא בהם שמי, ונגד הנהגה הנסיית שבה הצליחו אבותיו אומר ויקרא בהם שם אבותי אברהם ויעקב, ור"ל כי את אפרים ברך בימין, שהימין מורה תמיד על הנהגה הנסיית שימין ה' עושה חיל למעלה מדרך הטבע, ואת מנשה ברך ביד שמאל שמורה על הנהגה הטבעיית המתחסת לשמאל, אמר ששני הברכות ושני הנהגות האלה יהיו גם לטובה עד שידגו לרוב:

(יט) וימאן אביו ויאמר ידעתי בני ידעתי. באר לו שיש הבדל בין אפרים ומנשה, שאפרים גדולתו תהיה ע"י רבוי האיכות, וגדולת מנשה הוא ע"י רבוי הכמות, ר"ל שנמצא לפעמים איש אחד שהוא שקול כגוי כלו ע"י מעלתו ועצמת קדושתו, כמ"ש במדרש שר"ע דרש אשה אחת ילדה במצרים ששים רבוא, על משה רבינו שהיה שקול כנגד כל ישראל, וזה רבוי האיכות, והוא נמצא באפרים כמ"ש רש"י וזרעו יהיה מלא הגוים זה יהושע, אבל גדולת מנשה תהיה ע"י רב עם בכמות, ומבואר שגדולת אפרים הוא ענין שלמעלה מן הטבע שתלוי ע"י הנסים והנפלאות שיעשו ע"י יהושע, ולכן ברך ברכתו בימיו, אבל גדולת מנשה שתלוי ברב עם היא ברכה טבעיית המתיחסת אל השמאל. ויש עוד הבדל שברכה של אפרים יש לה מציאות תיבה, כי טמן בנפשו הסגולה והכח הנפשי, אבל ברכת מנשה ברבוי עם אין לה מציאות עתה עד יפרה וירבה ויהיה לגוי גדול. וז"ש ידעתי בני ידעתי גם הוא יהיה לעם, אולם יש הבדל שהוא לא יגדל עד יהיה לעם ועת שיהיה לעם אז גם הוא יגדל, אולם אחיו הקטן יגדל ממנו, היינו ע"י שיגדל מעצמו לא ע"י רבוי עם, כי זרעו יהיה מלא הגוים, שאחד מזרעו יהיה שקול כגוים רבים זה יהושע, ולכן

(כ) ויברכם. לפי הברכה שברכם ביום ההוא הקדים אפרים למנשה, אחר שברכת אפרים כבר נכונה בכח הנפשי, לא כן ברכת מנשה שאין לה מציאות ביום ההוא:

10. שמונה קבצים ה', קפ"ד

הכמות והאיכות הם דברים סותרים זה את זה כמוכנס, וככל זאת צריכים הם זה לזה. הופעת הכמות צריכה היא להיות מתפשטת, לא מפני עצמה, כי אם כדי להראות את היסוד האיכותי, שהוא המהות העצמית. ואז באה בינת החיים בעומקה להורות, שהכמות אינה דבר בפני עצמו, כי אם מהופעת האיכות הרי הוא מתנוצץ, וההכנה חוזרת ומזרחת על הברכה של קליטת האיכות. הכשרון האמוני האלהי הוא הכשרון היותר עצמוני, היותר נצחי, והיותר אופיי, הכולל את כל כשרון הבינה, וכל כשרונות החיים כולם.

11. שמונה קבצים ז', קל"ח

קטרוג המלאכים על בריאת האדם, הוא יסוד הכמות הרוחנית, וגיותו כתרשיש, נגד ההתעלות האיכותית שתבוא לעולם על ידי הופעתו ההדשה של האדם, רצונו החפשי ודבקו הפנימית, העולה מעלה מעלה. והעליה הזאת האיכותית, היא המצרכת את הירידה הנפלאה של שכינה בתחתונים, להפוך את כל הכמותיות להאידיאליות האיכותית היותר פנימית, ההודרת את המציאות בעמקי עמקה, בחידרת מהותיותה.

12. שמונה קבצים א', קמ"ב

כל מחשבה אידיאלית, הפועלת בחיים, מחוברת היא מהרכבה של שכל ורגש. השכל הוא מועט בכמותו ומרובה באיכותו, והוא יסוד הנשמה של האידיאל, ההולך ונמשך, חורז את החוט של החיים. הרגש הוא הגוף, שבו מתלבש תמיד האידיאל השכלי, להסבירו לכח החיים הפועל. ברבות הימים יאבד הרגש את ערכו, יתישן ויזדקן, ולא יוסיף תת את כחו. אבל התמצית השכלי שבו, אם אך הוא איתן וטהור, לא יעף ולא יזדקן. האמת קיימת לעד, וממקורה תשלח פלגים להשקות מל חיים, להחיות ענפים חדשים, ועצים רעננים, אשר יצמחו בצורת רגש חדש, מלא כח עלומים, אשר ימלא את המקום של הרגש, אשר נפל מזקנה.

13. שמונה קבצים ז', קפ"ו

חסד של אברהם הוא כולל את כל באי עולם, וחסד של אהרן הוא מרוכז בישראל, ומי שמתדבק במדת החסד לאמתו, באור תורה, צריך שיחבר את שני ענני הכבוד הללו של אברהם ושל אהרן ביחד, ויאירו עליו שני האורות. ואז יאמר, הביב אדם שנברא בצלם, והביבים ישראל שנתן להם כלי חמדה. ועל ידי האיכות שבחסד אהרן תתעלה הכמות של חסד של אברהם, והיא גם כן תאיר באור האיכות, כאשר היתה במדת אברהם בעצמו, שהיתה לו בת ובכל שמה, שעל כן הוציא הקדוש ברוך הוא כהונה מאברהם, אתה כהן לעולם, והוא ידע שברכת האדון צריכה תמיד להיות קודמת לברכת העבד, האיכות היא צריכה להיות העטרה של הכמות. ואז יבנה העולם בנין שלם, ביראה ושלום יחד, ויקראו לירושלים כסא ד'.

14. שמונה קבצים ז', קל"ח

בסגולת ישראל חדר החפץ העליון, ההבהקה האיכותית, ובתורה שבעל פה, במוסרה, בחזיונה הסתום, למכסה עתיק, להסגר הטוב והאושר בשרידים היחידים, נושאי האיכות המציאותית. ראיתי בני עליה והם מועטים. ... התפרצה הנטיה הרגזנית והזרה לנטיה הכמותית, באותה הצורה המחפירה של המינות, שרצתה להכניס את העולם האילי במלא פומאת זוהמתו אל תוך המחנה, את כל הטמאים אל משכן ד', אשר יסאבוהו בזוהמתם. וכנסת ישראל נושאת היא את דגל השמירה האיכותית, שרק היא תציל גם את הכמות, רק היא תעלה את העולם ואת כל היקום, ותתן שאר ותקוה לכל בריה, מה שהכמותיות הגסה סופה לכליון, כל הגוים כאין נגדו, מאפס ותוהו נחשבו לו. ותלמידיו של משה נתכנסו בכניסה פנימית, לשמור חותם בתוך חותם את הסגולות העליונות, לטובת האיכות ולטובת הכמות גם יחד. עומדים הם עמי הארץ מבחוץ, נתמכין הם על ידי תמכין דאורייתא, שהם יכולים להחזיק בהם, והכל יבנה ויתכונן. נטתה החסידות האחרונה כלפי הכמותיות, חפצה להכניס את עמי הארץ כולם,

על ידי התגברותה של התפילה על התורה, של האמונה הדבקונית בצדיקים על יסוד השימוש של תלמידי חכמים ותמיכתם הרציונלית. יש בזה קצת פסיעה כלפי בר, דוגמת החפץ של התפשטות הכמותיות העולמית, דוגמת הכנסת ערב רב בתוך המחנה, אבל כבר הוכנו הכנות רבות של יפגעו הענינים במרכזי החיים. להיפך, החסידות הצילה שלל רב מהמינות, הטפה מונה הרבה מרזי תורה שנשכו בידה, כססה את הטבעיות האמונית בצורה מקודשה בקדושת ישראל, התקשרה אל התורה ואל המצוות על ידי קישורים חזקים.

15. מאמרי הראי"ה עמ' 402; נאדר בקודש, הקודש והחול ב' בכל מהלך של חיים. החול הוא מתעורר תחלה ואח"כ מוכרח הקודש להתעורר, להשלים את תחית החול. לעדנו ולהצילו מכער ומטמיון אוי לו לחול אם יחשוב להשתמש בכח בכורתו. בכח מה שיצא הוא תחלה לאור העולם והמפעל. לאמר על ידי זה: "אני ואפסי עוד", ולא יחפץ לדעת מן הקודש מזיו יקרו והופעת אורו ואוי לו לקודש אם יאמר: "מאחר שיצא החול בתחלה לעולם. הרי השיג את גבולי על כן אני רק ללחום נגדו אדע, להרוס את אשר יבנה, לעקור את אשר יטע" תוכן החיים והשקפת ההויה בברורה ילמדונו אחרת. לגמרי אחרת. הגורל ככה הוא; החול ידרוך בתחלה על במת החיים אמת הדבר שבתוכיותו. מן הקודש העליון. קודש הקדשים. הוא יונק גם בראשית מצעדיו. אבל בבחירות והכרה אין ערכי הקודש מוכרים כלל בראשית הופעתו של החול, ואחרי הצעדים הראשונים של החול מוכרח הקודש לבוא. להאיר באורו ולהופיע בכבודו.

16. העמק דבר על בראשית פרק מח פסוק יד דבאמת לא הי' ליעקב לשכל את ידיו. אלא להפוך את מעמד הבנים. אבל באשר מנשה הבכור מש"ה הי' מכוין שיעמוד מנשה לרגל הימני של יעקב ואפרים לרגל השמאל ורק את ידיו שכל שיהי' להיפך. ... כ"ז בא ללמדנו שלא הי' אפרים קודם ומנשה אלא בענינים רוחנים מה שלמעלה מהליכות עולם הטבע. אבל בהליכות עולם הי' מנשה קודם וגדול מאפרים. מש"ה במנין הראשון בהר חורב שהי' שכינת עולם על ראשם וכל ההנהגה הית' למעלה מה"ט היה אפרים קודם. אבל בפקודי דערבות מואב בכניסתם לארץ שהי' כמעט בהליכת הטבע ... מש"ה הי' מנשה קודם ... וזה הגיע משום דבהליכות הטבע מעלת הבכורה מסוגלת הרבה ... והנה היד משמשת את הראש והדעת והרגל משמשת הליכות גוף לפי טבעו ... מש"ה רצה יעקב אשר מנשה יעמוד לרגלו הימנית. ושכל את ידיו להיות אפרים אך לידו הימנית.